

İSLAMİYET SONRASI TÜRK DEVLETLERİNDE KÜLTÜR VE MEDENİYET

Türk Devletleri isimlerini; Kurucularından (Osmanlı ve Selçuklu), Kuruldukları bölgelerden (Gazneliler), Devleti kuran etnik unsurlardan (Avarlar, Kırgızlar), Kuruldukları bölgedeki ırmaqlardan (İdil ve Tuna Bulgarları) almışlardır.

Hükümdarlık Alametleri (Sembolleri);

- Lakap ve unvanlara (Elkab) sahip olunması
- Hutbe okutulması Para (sikke) bastırılması
- Halifeden menşur (onay) alınması
- Asa (halifenin gönderdiği değnek)
- Tahtının bulunması Sancağının olması Sarayın bulunması
- Arma, Tuğra ve Cetr (saltanat şemsiyesi)'in bulunması
- Tuğ (mızrağa bağlanan at kuyruğu)'un olması
- Hilat giyme ve kılıç kuşanma törenlerinin yapılması
- Nevbet (mehter) çalınması
- Toy düzenleyerek halkına ziyafet çekmesi
- Otağ-ı Şerif adı verilen büyük çadırın kurulması
- Sorguç (kaftana takılan püskül)

Devlet Yönetimi

Devletin başında hanedana mensup bir hükümdar bulunurdu (Memluklar hariç) Yönetme hakkının İslamiyet öncesinde olduğu gibi tanrı tarafından hükümdara verildiğine inanılırdı (Kut). Bu durum taht kavgalarına ve kurulan devletlerin zayıflamasına neden olmuştur (Veraset Sistemi).

Yönetim, hükümdarın mutlak otoritesinde toplanırdı. Bununla beraber ikili devlet teşkilatı da uygulanmaya devam etmiştir.

Gaznelilerle birlikte, İslamiyet'in de etkisiyle, Kut anlayışı "Sultan" anlayışına dönüşmüş ve hükümdar Allah'ın yeryüzündeki gölgesi sayılmıştır.

Ayrıca bu anlayışın (Kut) bir sonucu olarak Gazneli ve Selçuklu hükümdarları, hükümdarlıklarını halifeye tasdik (menşur alma) ettirmişlerdir. Ancak hâkimiyetlerini Abbasi halifeleriyle paylaşmamışlardır (Dini ve siyasi otorite birbirinden ayrı tutulmuştur.).

Selçuklular zamanında Türk İslam geleneği yerine oturmuştur. Selçuklular Türk devlet geleneğinin temel yapısını bozmadan İran ve Abbasi devlet yapısından faydalanmışlardır.

Gazneliler, Selçuklular ve Harzemşahlar Türk unsurlardan oluşmakla beraber zamanla imparatorluk karakteri kazanmışlardır.

Hükümdarların kullandığı unvanlar; Karahanlılarda Han, Hakan, Kara, Kadir; Gaznelilerde Tegin, Sultan, Padişah; Büyük Selçuklu Devleti'nde Bey, Melik, Sultan, Sultan'ül-Alem, Sultan-ı Azam, Sultan-ı Muazzamadır.

Bununla birlikte Türk İslam devletlerinde hükümdarlar İlig, Buğra, Nasr, Şahinşah gibi unvanlar da kullanmışlardır.

Devlet işlerinde hükümdara yardımcı olmak üzere Vezirlik Kurumu oluşturulmuştur. Karahanlılar Dönemi'nde hükümdara "Noyan" adı verilen vezirler yardımcı olmuştur (Memluklular'da Emir-i Kebir).

Orta Asya Türk Devletlerinde görülen kurultay ve toy geleneği "Divan" adıyla devam ettirilmiştir. Önemli devlet işleri, Divan adı verilen kurulda görüşülürdü.

Divan, devletin en önemli yönetim organıydı ve buna Divan-ı Ali (Büyük Divan, Divan-ı Saltanat) deniyordu. Bu divan Hükümet görevini yerine getiriyordu.

Karahanlılarda "Büyük Divan" ın başında bulunan kişiye "Yuğruş", Büyük Selçuklu Devleti'nde ise "Vezir" (Sahib-i Divan-ı Devlet veya Hacı-i Buzurg) adı verilmekteydi.

Saray Teşkilatı: Devletin yönetimi ile ilgili bütün işlerin yürütüldüğü ve aynı zamanda hükümdar ve ailesinin günlük yaşamını sürdürdüğü yerdir.

Ülke (Taşra) Yönetimi: Ülke yönetiminde Eyalet sistemi vardı. Taşra teşkilatında yer alan eyaletlerin yönetiminden "Şihne" adı verilen askerî valiler sorumluydu.

Bazı eyaletlerin başına Melik adı verilen Hanedan mensubu şehzadeler atanmıştır. Meliklerin yanında Atabey adlı tecrübeli devlet adamları yer alırdı ve onların yetiştirilmesinden sorumluydu.

Atabeyin Osmanlılarda karşılığı "Lala"ydı. Atabeyler devletin zayıf olduğu anlarda buldukları bölgelerde bağımsızlıklarını ilan ederek kendi devletlerini kurmuşlardır.

Ordu

İlk Türk - İslam devletlerinin ordularını büyük ölçüde Türkler oluşturuyordu.

Karahanlılarda ordu geleneksel Türk ordu anlayışına paralel olarak gelişse de zamanla Saray Muhafızları, Hassa Ordusu (doğrudan hükümdara bağlı askerler), Eyalet Ordusu gibi birimler de oluşturulmuştur.

Gaznelilerin ordusu ise çeşitli etnik unsurlardan oluşmuş ücretli bir ordu yapısına sahiptir. Bu durum yıkılışlarında etkili olacaktır.

Gaznelilerin ordusunda ayrıca Gulam Askerleri, Eyalet Askerleri ve Gönüllüler gibi birimler de vardı.

Büyük Selçuklu ordusu ise 5 bölümden meydana gelmekteydi;

Gulaman-ı Saray: Genellikle gayr-i müslim esir çocuklarının ya da satın alınan kölelerin yetiştirilmesiyle oluşan ordudur (Memluk / Köle /Kut).

Hassa Ordusu: Her an savaşa hazır atlı birliklerdi. Çeşitli Türk boylarından toplanan askerlerden meydana gelirlerdi. Her türlü masrafları devlet tarafından karşılanırdı.

Eyalet Askerleri: Eyaletlerdeki ikta sahiplerince yetiştirilen atlı askerlerdir (Büyük Selçuklu ordusunun en kalabalık bölümüdür.).

Askeri İkta sistemi ilk kez Büyük Selçuklu Devleti'nde vezir Nizamülmülk tarafından uygulanmıştır. Bununla beraber İkta ordusuna Karahanlılarda rastlanmamaktadır.

Bu sistem Osmanlılarda Dirlik adıyla devam ettirilmiştir.

Türkmenler: Sınırlarda yaşayan göçebe Türk topluluklarından savaş zamanı Sultanın emri altında toplanan askerlerden oluşurdu.

Yardımcı Kuvvetler: Bağlı beylik ve devletlerden (Metbu - Tabi Devletler) savaş zamanı alınan askerlerden oluşurdu.

Sosyal Hayat

Türk İslam devletlerinde toplumsal alanda herhangi bir sınıf ayrımı yoktu ve bütün halka karşı hoşgörülü bir siyaset izlenmiştir.

Müslümanlar kadar gayrimüslimler de devletin en üst memurluklarına kadar çıkabiliyorlardı. Türklerin, İslamiyet sonrası yerleşik hayata geçme süreçleri hızlanmış ve ticari hayatları canlılık kazanmıştır. Karahanlılar, tarım, ticaret ve hayvancılıkta, Gazneliler ise İpek ve Baharat yollarını denetimleri altına alarak ticarete ve sulama kanalları açarak da tarımda ilerlemişlerdir. Büyük Selçuklu Devleti'nin sınırlarının genişlemesi Arap, Fars, Ermeni, Süryani ve Rumlarla etkileşim yaşanmasını sağlamıştır.

Ekonomik Hayat

Türk İslam devletlerinde ekonomik hayatın gelişmesinde; siyasi istikrar ve güvenliğin sağlanması, ticaret yollarının korunması etkili olmuştur.

Türk devletlerinde ticaretin yanında tarım, demircilik, dokumacılık, el sanatları, hayvancılık, bakırcılık ve dericilik gelişmiştir. y Müslüman esnaf kendi arasında Fütüvvet (Ahilik) adı verilen dini ve iktisadi bir teşkilatlanma kurmuşlardır. y Selçuklular ithal mal olarak şeker ve eşya almışlar, ihraç malı olarak da at, halı, ipek ve maden satmışlardır.

Selçukluların gelir kaynakları şunlardır;

- Gayrimüslimlerden alınan, ürün vergisi olan haraç,
- Müslümanlardan alınan, ürün vergisi olan öşür,
- Gayrimüslim erkeklerden askere gitmemeleri karşılığında alınan cizye,
- Ganimet,
- Bağlı ve komşu devletlerden gelen hediyeler ve yıllık vergiler

Toprak Yönetimi

Türk İslam devletlerinde toprak, genel olarak devletin malıydı. Bunun nedeni; feodal (özerk) bir yapının oluşmasını engelleme düşüncesidir.

Büyük Selçuklu Devleti'nde toprak, kullanılış amaçlarına göre dörde ayrılmıştır;

Has Arazi: Vergi gelirleri hükümdara ve hanedan üyelerine ait arazilerdir.

Mülk Arazi: Şahsa ait topraklardır. Alınıp satılabilir, miras olarak bırakılabilirdi (Özel mülkiyet).

Vakıf Arazi: Geliri hayır kurumlarına bırakılan arazilerdir. Bu topraklara devlet el koyamazdı. Vakıf arazilerin gelir ve giderlerini düzenleyen kişiye "Mütevelli" adı verilirdi. Bu arazilerin gelirleri ile hanlar, kervansaraylar, imarethaneler, camiler, hastaneler, çeşmeler ve yollar yapılmıştır.

İkta Arazi: Gelirleri devlet memurları ve savaşta yararlılık gösterenlere maaş karşılığı olarak verilen arazilerdir. Buna göre; ikta sahibi gelirin bir kısmıyla atlı asker (sipahi) beslerdi.

Hız. Ömer Dönemi'nden itibaren Müslümanların kullanmaya başladığı bu sistem ilk önce Karahanlılar tarafından uygulanmıştır. Ancak ikta topraklarından asker yetiştirme uygulamasına ise ilk kez Büyük Selçuklu Devleti Dönemi'nde (Nizamülmülk) başlanmıştır. Bu sistem Osmanlılarda "Dirlik" adıyla devam ettirilmiştir.

Türk - İslam devletlerinde çiftçi toprağı kullanma hakkına sahiptir, toprağı işleyebildiği sürece miras bırakabilir, ürettiği ürünün vergisini ikta sahibine verir ve haksızlığa uğradığı takdirde ikta sahibini şikâyet etme hakkına sahiptir. Ayrıca ikta sahibi köylüyü yargılayamazdı.

Bununla beraber Türk - İslam devletlerinde kişiler (reaya - halk) ev, bağ, bahçe üzerinde özel mülkiyet hakkına sahiptir. Ancak diğer topraklar olan otlak, yaylak, orman ve tarım arazileri ise devlete aittir.

Hukuk

Hukuk Sistemi 2'ye ayrılırdı;

Şer'i Hukuk: İslam din kurallarına göre düzenlenmiş hukuk sistemidir. Kadılar Şer'i davalara bakardı ve başlarında Kadi'l-Kudat (Kadılar Kadısı) bulunurdu (Bağdat'ta bulunurdu). Kadıların kararları üzerinde devletin bir yaptırım gücü yoktu, kararları kesindi. Şer'i Hukuk'ta evlenme, boşanma, miras, velayet, hayır işleri, nafaka, vakıflar, ticaret ve noterlik gibi alanlardaki davara bakılırdı.

Örfi Hukuk: Örf, adet, gelenek ve göreneklerdeki kuralların İslamiyet'e aykırı olmamak şartıyla düzenlenmesi sonucu oluşan hukuk kurallarıdır. Örfi hukuktan Emir-i Dad sorumluydu. Toplumun huzur ve asayişini bozan ve kanunlara uymayanların davalarına bakardı. Bu kurum aynı zamanda "Adalet Bakanlığı" niteliğindedir.

Emir-i Dad, gerektiğinde devlet ileri gelenlerini (vezir ve divan üyelerini) de yargılayabilirdi.

Askeri davalarla Kazasker (Kadıasker -Kadı-yı Leşker) ilgilenirdi.

Hukuki tüm itirazlara ve ağır siyasi suçlarla ilgili davalara hükümdar başkanlığında toplanan Divan-ı Mezalim (Yüksek Mahkeme)'de bakılırdı. Ayrıca Sultan burada haftanın belirli günlerinde halkın şikâyetlerini dinler ve karar verirdi.

Dil ve Edebiyat

İslamiyet'ten sonra Türkçeye Arapçadan ve Farsçadan kelimeler girmeye başlamıştır.

Karahanlılar Dönemi'nde resmi yazı dili Türkçe (Hakaniye Lehçesi) olmuş ve Türk kültürüne büyük önem verilmiştir (Yazışmalarda Uygur yazısı kullanılmıştır.). Bu dönemde ilk Türkçe kitaplar basılmıştır.

Gaznelilerde Arapça (Resmi dil) ve Farsça (Bilim dili) etkisini arttırmıştır. Halk, ordu ve saray ise Türkçe konuşuyordu. Selçuklularda ise resmi yazı dili Farsça, bilim dili Arapça olmuştur. Selçuklularda halk Türkçe konuşuyordu. y Harzemşahlar'da resmi dil Farsça, bilim dili ise Arapçaydı. Halk da Türkçe konuşuyordu.

Memlükler'de sarayda ve orduda Türkçeden başka bir dil konuşulmamıştır. Resmi dil Türkçedir.

İlk Müslüman - Türk devletlerinde dil konusunda görülen bu farklılıkların temelinde yatan sebep; İslam dini ve kuruldukları bölgenin etnik yapısıdır.

Büyük Selçuklularda Arapça ve Farsçanın etkili kullanımı, Türkçenin gelişimini yavaşlatmıştır. Ancak Türkçe günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Bunun nedeni de; Türklerin çok eski ve köklü bir kültüre sahip olmaları ve Türkçenin zengin bir dil olmasıdır.

İslami Türk Edebiyatı'nın ilk örnekleri şunlardır;

Yusuf Has Hacip - Kutadgu Bilig; İdeal devlet yönetiminin nasıl olması gerektiği üzerinde durulan bir siyasetnamedir (Türk Tarihi'nin ilk siyasetnamesidir.). Uygur Türkçesiyle yazılmış ve Hakani Lehçesi kullanılmıştır. Karahanlılar Dönemi'nde yazılmıştır.

Kaşgarlı Mahmut - Divan-ı Lügat-it Türk; İlk Türkçe Lügat'tır. Türk dilinin zenginliğini ve güzelliğini göstermek ve Araplara Türkçe'yi öğretmek amacıyla yazılmıştır. Karahanlılar Dönemi'nde kaleme alınmıştır. Bu eser aynı zamanda ilk Türkçe Ansiklopedi olarak da bilinir (1069).

Divanü Lugati't-Türk'ün pek çok önemli özelliği arasında eserin ilk sayfalarında yer alan bir de harita bulunmaktadır. Bugünkü bilgilerimize göre bu, bir Türk'ün çizdiği ilk dünya haritasıdır. Kâşgarlı Mahmud, dönemindeki Türk topluluklarının hangi bölgelerde yaşadığını göstermek amacıyla çizdiği bu haritaya bazı ulusların yaşadığı bölgeleri de ekleyerek yeryüzündeki belirli bölgeleri gösteren bir dünya haritası oluşturmuştur.

Hoca Ahmet Yesevi - Divan-ı Hikmet (Kutlu Bilgeler Divanı): Dini bir eserdir. İlk Türk mutasavvıfı olan Yesevi'nin tasavvufi şiirlerini içermektedir. Arap harfleriyle Türkçe yazılmış en önemli eserdir (Türk tasavvuf edebiyatının ilk örneğidir). Karahanlılar döneminde yazılmıştır.

Edip Ahmet Yükneki - Atabet-ül Hakayık (Hakikatlerin Eşiği): 12. yüzyılda Uygur alfabesi ve Hakaniye Lehçesi yle yazılmıştır. Ahlak yönü ağır basan eğitici ve öğretici bir eserdir.

Selçuklu Dönemi'nde yazılan diğer bir eser Vezir Nizamülmülk'ün yazdığı Siyasetnamedir (Selçuklu Devleti'nin anayasası olarak kabul edilir).

Gazneliler Dönemi'nde İranlı şair Firdevsi tarafından yazılıp Gazneli Mahmut a sunulan ve Farsça olarak kaleme alınan Şehname de bu dönemin önemli eserlerindedir (İran etkisi). Aynı zamanda bu eser İran'ın milli destanı olarak benimsenmiştir.

Bu dönemde yazılan diğer eserler şunlardır; Tarih-i Yemin (Utbi), Asar-ı Bakiye (El-Biruni), Rubailer (Ömer Hayyam), Kasideler (Enveri)'dir.

Harzemşahlar Dönemi'nde yaşamış olan Zemaşeri'nin, Keşşaf ve Mukkaddimet'ül- Edeb adlı gramer kitabı önemli eserlerdendir.

Türk - İslam devletlerinde sözlü edebiyatın ilk ürünü Satuk Buğra Han Destanı'dır.

Ayrıca Moğollar Dönemi'nde yazılan "Cengizname" de önemli eserler arasındadır.

Bilim

Bilimsel çalışmalar, Medreselerde yapılmış ve Dini bilimlerle, Pozitif bilimlerle birlikte okutulmuştur.

İlk medreseler, Karahanlılar Dönemi'nde kurulmuş ve bu dönemde ilk defa programlı bir eğitim verilmiştir.

Karahanlılar Dönemi'nde birçok şehirde medreseler açılmış ve eğitim masrafları devlet tarafından karşılanmıştır. Yine dünya tarihinde ilk kez burslu öğrencilik sistemi Karahanlılar döneminde uygulanmıştır.

Karahanlılar Dönemi'nde Buhara, Semerkant, Balasagun ve Kaşgar önemli bilim ve kültür merkezleri olmuştur.

Büyük Selçuklu Devleti'nde ilk medrese Tuğrul Bey tarafından Nişabur'da açılmıştır.

Bu dönemin en yüksek medresesi ise, Büyük Selçuklular döneminde açılan Nizamiye Medresesidir. Bu medreselerde din bilimlerinin dışında ilk defa pozitif bilimlere de yer verilmiştir. Ayrıca özerk bir yapıdadır. Bu nedenle Dünya Tarihi'nin ilk üniversitesi olarak bilinir.

Selçuklu sultanları ülke genelinde medreselerin yaygınlaştırılmasına büyük önem vermişlerdir. Bunun nedeni; yönetici ihtiyacının giderilmesi ve yetenekli öğrencilerin topluma kazandırılmak istenmesidir.

Bununla beraber Selçuklular Dönemi'nde kurulan "Bimaristan"lar (Bimarhane) hem hastaların tedavi edildiği yer olarak kullanılmış hem de tıp fakültesi görevini üstlenen kurum olmuştur.

Müslüman Türk devletlerinde birçok bilim adamı yetişmiş ve önemli çalışmalar yapmışlardır. Bunlardan bazıları şunlardır;

Farabi: Kendisi Muallim-i Sani (İkinci Öğretmen) olarak da bilinir. Aristo'nun fikirlerini en iyi açıklayan kişidir. Türk toplumları arasında Pozitif bilimlerle uğraşı Farabi ile başlamıştır. Batı'da "Alfarabyus" olarak tanınır. Eserleri; İlimlerin sınıflandırılmasını ilk defa yapan "İhsaü'l İlim (İlimlerin Tasnifi)", devlet başkanlarının vasıflarını anlatan "El-Medinetü'l Fazıla (Erdemli Kent)", musiki ile ilgili olan "Kitabü'l Musiki" adlı eserleri önemlidir.

İbn-i Sina: En önemli etkinliği Tıp alanındandır. En önemli eseri olan "El Kanun Fi't-Tıp (Tıbbın Kanunu) ileriki dönemlerde Avrupa'daki okullarda Latince'ye çevrilerek okutulmuştur Avrupa'da "Avicenna" diye tanınmıştır. Kan dolaşımı üzerine çalışmalar yapmıştır.

İbn-i Rüşd: Felsefe, tıp ve astronomi alanında çalışmalarda bulunmuş ve ortaya koyduğu fikirle Avrupa'da Rönesans'ın doğmasına ve skolâstik düşüncenin yıkılmasına neden olmuştur. Aristo'yu Batı'ya tanıtan filozoftur. Batı dünyasında "Averreos" olarak tanınır.

İmam Gazali: İslam felsefesi alanında önemli çalışmalar yapmıştır. Büyük Selçuklular zamanında yaşamıştır. Nizamiye Medreseleri'nde müderrislik yapmıştır. Siyasi ve bölücü din anlayışlarıyla mücadele etmiştir. "İhyaü'l-Ulumiddin (Din ilimlerinin yeniden yapılanması)" en önemli eserlerinden biridir.

El Harezmi: Dünyaca ünlü matematikçidir. Sıfır (0) sayısını bulmuştur. En ünlü eseri "Kitabü'l Cebr Ve'l-Mukabele"dir.

El Biruni: Matematik, Fizik ve Coğrafya alanında çalışmalar yapmıştır. Enlem ve boylam hesaplamalarını yapmıştır. Dünya'nın Güneş etrafındaki dönüşünün bir yılda gerçekleştiğini söylemiştir. "Asarü'l Bakiye" adlı eserinde Asyalı milletler hakkında bilgiler vermiş ve astronomiden bahsetmiştir. Hint Tarihinde Hindistan hakkında bilgiler vermiştir. Fizik alanında 16 maddenin özgül ağırlığını hesaplamıştır.

Uluğ Bey: Astronomi alanında önemli çalışmalar yapmıştır. "Heyet Cetveli ile Yıldızların Fihristi"ni yapmıştır. "Zici" adlı eseri çok ünlüdür. Semerkand'da rasathane açmıştır. Ali Kuşçu'nun hocasıdır.

Ömer Hayyam: Matematik ve Astronomi ilmiyle uğraşmıştır. Celali (Meliki) Takvimi hazırlamıştır. Edebiyatla da uğraşmıştır, Rubaileri ile ünlüdür.

Ali Şîr Nevai: Timur Devleti zamanında yaşamıştır. Çağatay Türkçesi'nin en büyük şairi olarak bilinmektedir. Türkçe'nin Farsça'dan daha zengin olduğunu göstermek için "Muhakemet'ül Lügateyn" isimli eseri yazmıştır.

Buhari; En ünlü hadis bilginleri arasındadır (Camii Sahih).

El Razi: Kimyagerdir. Sulfirik asidi bulmuştur.

İbn-i Yusuf: Sarkacı bulmuştur.

İslam Tarihçileri: İranlı Taberi, Mesudi, İbn-i Haldun (Dünyaca ünlü sosyolog ve tarihçidir. Modern tarih anlayışının temelini atmıştır.).

Coğrafya Bilginleri: İbn-i Havkal, İbn-i Batuta

Matematik Bilginleri: Muhammed Bin Musa, İbn-i Ceşmit

Sanat ve Mimari

Türk - İslam Devletleri'nde sanat, İslam dinine göre şekillenmiştir. Resim ve heykeltçilik yasak olduğu için onun yerine Mimari, Hat (güzel yazı), Minyatür (çizgi resim sanatı), Çinicilik, Tezhip (yazı ve kitap süsleme sanatı), Ebru (desen sanatı), Nakkaşlık (yazı ve taş işleme sanatı), Kakmacılık (kabartma sanatı), Oymacılık (el oyması ve işlemeciliği), Mücellitlik (kitap ciltleme sanatı), Fresko (yaş alçı üzerine yapılan resim) gibi sanatlar gelişmiştir.

Türk - İslam devletlerinde en fazla gelişme gösteren güzel sanat dalı mimari olmuştur.

Bunun yanı sıra dokumacılık, kuyumculuk, bakır işlemeciliği de gelişmiştir.

Kümbetler (iki katlı mezar), Kervansaraylar, hastaneler (Darüşşifalar) ve Medreselerdir.

